

Peyami Safa'nın *Türk İnkılâbına Bakışlar*'ı

Abdullah UÇMAN*

ÖZ

Cumhuriyet döneminin önde gelen romancılarından biri olan Peyami Safa, aynı zamanda *Kültür Haftası* ve *Türk Düşüncesi* dergilerini çıkarmış, *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı eseri kaleme almış bir fikir adamıdır. Onun bu eserinde bir yandan II. Meşrutiyet sonrasında belli başlı fikir akımları ele alınırken esas olarak Cumhuriyet'ten sonraki yeni Türkiye'yi belirleyen Cumhuriyet inkılabları ayrıntılarıyla tahlil edilmiştir. Bu yazıda Peyami Safa'nın görüşleri ele alınmakta, zaman içinde bunların bir kısmının geçerliliğini kaybedip kaybetmediği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, II. Meşrutiyet ideolojileri, Cumhuriyet inkılabları, modern Türkiye

ABSTRACT

Peyami Safa's *Türk İnkılâbına Bakışlar*

Peyami Safa who is one of the leading novelist of the Republican period published the journals of *Kültür Haftası* and *Türk Düşüncesi* and wrote his book *Türk İnkılâbına Bakışlar*. *Türk İnkılâbına Bakışlar* examined the main intellectual currents after the Second Constitutional period, and the writer analyzed the revolutions emerging after the foundation of the Republic and the formation of the New Turkey. In this article, the views of Peyami Safa concerning the revolutions are studied and whether some of his opinions have lost their validity in the course of time are questioned.

Key Words: Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, ideas of the second Constitutional period, Republican reforms, modern Turkey.

Giriş

Türk okuyucusu Peyami Safa adını öncelikle *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, *Fatih-Harbiye*, *Bir Tereddüdün Romanı*, *Mağşer*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* romanlarının yazarı olarak tanır; bizden önceki

* Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL, e-posta: abduallahucman@gmail.com

nesil ise Server Bedî ve Cingöz Recai isimlerini de hatırlar. Evet, Peyami Safa her şeyden önce Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önde gelen romancılarından biridir ama o aynı zamanda hem bir gazeteci, hem de *Kültür Haftası* ve *Türk Düşüncesi* dergilerini yayımlamış, *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı eseri kaleme almış önemli bir fikir adamıdır da.

Ben bu konuşmamda Peyami Safa'nın 1938 yılında yayımladığı ve Cumhuriyet'le birlikte gerçekleştirilen inkılâplarla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal, sosyal ve kültürel planda bir nevi müdafaasını yaptığı *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı eserinde ileri sürdüğü bir kısım görüşleri üzerinde durmak, bunların isabetli veya isabetsiz yanlarıyla zaman içinde ne gibi değişikliğe uğradığını ele almak istiyorum.

Peyami Safa'nın yakın dostu Prof. Mustafa Şekip Tunç'un "İnkılâbımızın felsefi bir monografisi" diye nitelendirdiği ve onun bir takdim yazısıyla yayımlanan eserin önsözünde yazar, böyle bir kitabı niçin kaleme aldığını açıklar. Burada, bir asırdan beri Doğu ile Batı arasında çekilen tercih sıkıntısının memlekette "alaturka" ve "alafranga" şeklinde iki Türkiye meydana getirdiğini; Tanzimat'ın da Meşrutiyet'in de bu ikiliği bir türlü ortadan kaldıramadığını; bunu Atatürk'ün Cumhuriyet inkılâplarıyla ve bir kılıç darbesiyle hallettiğini söyledikten sonra, dünya tarihinde bir benzerine rastlanmayan böyle bir başarının sırları hakkında bizde yazılanların hayret edilecek kadar az oluşu üzerinde durur. Kitabın ilk bölümünde II. Meşrutiyet'ten sonraki belli başlı üç fikir akımının, yani Türkçülük, Garpcılık ve İslâmcılık akımlarının programları ele alınır.

Peyami Safa'ya göre, II. Meşrutiyet'ten sonra adı geçen bu üç cereyanı bünyesinde barındıran Osmanlı devletinin politikası Ziya Gökalp tarafından "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" şeklinde bir birlikteliği gerçekleştirmeye çalışsa da, I. Dünya Savaşı sırasında Arapların ihaneti dolayısıyla İslâmcılık akımı fiilen iflâs eder. Bu süreçte Garpcıların bir kısmı Türkçülerin, bir kısmı da İslâmcıların safına katılır. Savaşın hükmen mağlûp çıkan Osmanlı devletinin Batılı devletler tarafından tasfiye edilmeye kalkılmasıyla topraklarının işgal edilmesi ise, Batı medeniyetinin "Tek dışı kalmış canavar"a benzetilecek kadar nefret edilmesine yol açar.

Peyami Safa'ya göre, Mustafa Kemal Millî Mücadele'nin kazanılmasını müteakip Osmanlı'nın kangren haline gelmiş bütün uzuvlarını kesip atmış, yeni Türk devletini sadece milliyetçi ve medeniyetçi tarafı ağır basan yeni bir hayat felsefesi üzerine kurmuştur. Dolayısıyla, Atatürk'ün âdeta mucizevî bir şekilde gerçekleştirdiği inkılâplar bir yönüyle milliyetçi, diğer yönüyle de medeniyetçidir. Peyami Safa, Cumhuriyet'ten sonra millî hakimiyetin sağlanmasını, saltanat ve hilâfetin ilgasını, Türk tarihinin Orta Asya'ya

kadar götürülmesini, dil devrimi ile öz Türkçe soyadı kanununu ve *Kur'an-ı Kerim*'in Türkçeye tercüme ettirilmesini hep bu milliyetçilik esasına bağlar. Diğer yandan laiklikle ilgili bütün inkılâp hareketleri, şapka inkılâbını, Latin harfleriyle Batılı takvimin, İngiliz haftasının ve Pazar tatilinin kabulüyle Avrupaî kıyafetin benimsenmesini, Dârülelhan'da alaturka bölümün ilgası ile sadece Batı müziği öğreten konservatuarın kurulmasını da medeniyetçiliğin bir tezahürü olarak görür. Ona göre, bazılarının zannettikleri gibi Türk inkılâbı an'ane düşmanı değildir; o sadece toplumu istilâ eden boş inançları ortadan kaldırmış, meselâ Ramazan ile Kurban ve bayramı gibi merasimlere müdahale etmemiştir; *Kur'an*'ı tercüme ettirmek, ezanı Türkçeleştirmekle de, dinin toplum için vazgeçilmez taraflarıyla Türk inkılâbının esasları içinde aldığı değeri ortaya koymuştur.

Peyami Safa'ya göre Avrupa zihniyetini oluşturan üç büyük kaynak vardır: Bunlar sırayla Yunan, Roma ve Hristiyanlıktır.

Çağdaş Batı medeniyetinin temelinde Yunan düşüncesine dayanan zekâ disiplininin sonra Roma hukuku ve Hristiyanlık disiplininin bulunduğu söyleyen Peyami Safa, haklı olarak, İslâmiyet, Mecusilik, Budizm ve Brahmanizm gibi din ve kültürlerin hakim olduğu Asya'nın, bu yönüyle Avrupa'nın din ve kültür birliğinden mahrum olduğu görüşündedir. Ona göre Batı denince medeniyet, akıl, ilim, irfan ve aydınlık hatıra gelirken, Şark denince atalet, büyü, esrar ve ebedî bir zamanda yaşanıyormuş gibi bir durgunluk hatırlanır.

Ancak Peyami Safa'ya göre çok farklı iki Şark birbirinden ayrılabilir: Müslüman şark, Brehmen-Budist Şark. İkinci Şark "Derin bir sükûn" anlamına gelirken, Müslüman Şark, yani İslâm düşüncesi, doğrudan doğruya çalışmayı teşvik eden Batılı dünya görüşüne daha yakındır.

Peyami Safa, bu noktada bütün Şarka hakim olan fatalizmin, yani kaderciliğin de aslında Batıya ait olduğunu, oraya da eski Yunan'dan geçtiğini ileri sürer. İslâm düşüncesinde ise kaderciliğe asla yer yoktur; çağdaş İslâm düşünürlerinden Muhammed Abduh *Kur'an*'ın altmış dört âyetine dayanarak, fatalizmi reddetmiştir. Yine ona göre, İslâm dünyasında kaderciliğe dayalı Cebriyye anlayışının da pek geniş bir etki sahası olmamıştır (Ayvazoğlu, 325). Peyami Safa, M. Şemseddin'in (Günaltay) *Zulmetten Nûra* (İstanbul 1915) adlı eserine dayanarak, *Kur'an*'daki kaza ve kader kavramlarının da fatalizmden çok farklı olduğunu, bunun İslâm ve Türk düşüncesine sonradan karıştığını ileri sürer (TİB, s. 132-133).

İşte bu süreçte, asırlardır Acem ve Arap kültürüyle yoğrulmuş bulunan Türk milleti acaba Yunan, Roma ve Hristiyanlık etkisi altında oluşan Batı kafasını, yani zihniyetini benimseyebilir mi? Peyami Safa bu soruya can

u gönülden “Evet” cevabını verir; çünkü ona göre İslâm-Şark bir tarafıyla Akdenizlidir, dolayısıyla Batılı sayılması gerekir. Bunun için İslâm-Türk düşüncesi başlangıçta Yunan düşüncesini sadece benimsemekle kalmamış, Orta Çağ’da bunu Avrupa’ya da tanıtmıştır. Peyami Safa, bu noktada, oldukça cesur bir hamleyle Farâbî ve İbn Sînâ gibi büyük filozofların Türk asıllı olduklarını; kitabın “Müslümanlık ve Hıristiyanlık” adlı bölümünde ise, oruç ve namaz gibi bazı ibadetlerin, kurban gibi bir kısım ritüellerin benzerliği dolayısıyla, İslâmiyet’in Hristiyanlığın bir antitezi değil, tekâmül etmiş bir şekli olduğunu ileri sürer (s. 151, 156).

Böylece *Türk İnkilâbına Bakışlar*’da öne sürülen görüş de iyice belirginleşir; bu tez şudur: “Bugünkü akılcı ve tabiatçı Avrupa kafasının ilk çatısını kuran Türk mütefekkirleridir.” (s. 156-157).

Peki Orta Çağ’da durum böyledir de, daha sonra nasıl olmuş da Müslüman Şark, Hristiyan Garptan geri kalmıştır? Peyami Safa bu meselenin yegâne sorumlusu olarak da İmam Gazâlî’yi gösterir. Ona göre Hristiyan Garp akılcı ve tabiatçı görüşü İslâm şarktan alırken, Müslüman Şark ise giderek Hristiyan Şarkın mistik etkisi altına girer. İslâm düşünce tarihinde mistik görüşü ve ahlâkı temsil eden Gazâlî tamamen Hristiyanlığın tesiri altındadır. Onun en önemli eseri olan *İhyâ*, tamamen değilse de, büyük ölçüde Hristiyanlık etkisi altında kaleme alınmıştır (s. 148-149). Müslüman Şarkın Hristiyan batıdan geri kalışında Gazâlî ile başlayan, İbn Arabî ve Mevlâna ile devam eden ve Eş’ârî kelâmında ifadesini bulan düşünce sisteminin büyük rolü, daha doğrusu günahı, yazarın sözleriyle söylersek “meş’um tesirleri” vardır (s. 142, 144-145).

“Burada oldukça garip bir çaprazlama ve bir tesir mübadelesi göze çarpar: Hristiyan Garp, akılcı ve tabiatçı düşüncüyü İslâm Şarktan almış, İslâm Şark da imancı ve ilâhiyatçı düşüncesiyle Hristiyanlığın tesiri altında kalmıştır.”

Gazâlî ve onun yolundan gidenlerin etkisi Osmanlı düşünce hayatını da etkilemiş ve bu tesir asırlarca devam etmiştir. Fatih’in emriyle Hocazâde tarafından İbn Rüşd’e karşı bir *Tehâfüt* yazılmış olması da, bunun en önemli delilidir. (s. 144).

Peyami Safa bu noktada eserinin esas tezini şu şekilde açıklar: “Niçin Hristiyan Garp, düşüncesinde Müslümandır ve İslâm Şark, düşüncesinde Hristiyandır? Niçin daha Şarkta ve daha mistik doğan Hristiyanlık Avrupa’da yayılmış, daha Garpta ve daha rasyonalist doğan Müslümanlık ise Asya’da yayılmıştır?” (s. 157).

İşte bu sorulara isabetli bir cevap verilebilirse, yeni Türk düşüncesi ve kültürünün esasları ve hedefleri de iyice belirlenmiş olacaktır.

Peyami Safa’nın, eserin ilerleyen bölümlerinde üzerinde durduğu son derece ilginç tespitlerden biri Hristiyanlığın, merkezini Kudüs yerine

Roma'da kurmuş olması konusudur. Ona göre "Bu hadise Hristiyan Batı medeniyetinin tekâmülünü ve İslâm Şarkın inhitatını izah eden en toplu ve en eksiksiz, ana sebeptir." (s. 159, 198). Yazarın ilgi çekici diğer tespitlerinden biri de, site ile step arasında kurmuş olduğu ilişki, yani Doğu ile Batı arasındaki esas farklardan bir diğerinin steple site arasındaki farktır. Burada Batı medeniyetini riyazîleşmek ve siteleşmekle özetleyen Peyami Safa'ya göre, Avrupalılaşmak veya Batı medeniyetine ulaşmak, sadece riyazîleşmek ve siteleşmekle mümkün olabilir. Bu itibarla o Avrupalılaşmayı mistik görüşten riyazî görüşe ve step cemiyetinden site cemiyetine bir geçiş hamlesi olarak tarif eder (s. 166-169).

Osmanlı dünyasının da dahil olduğu bütün Şark matematik düşüncesinden mahrum kaldığı için müspet ilim metodu kavranamamış; bu yüzden de geometri kafasına muhtaç kompozisyon sanatları, trajedi, roman ve polifonik müzik bu dünyada doğamamıştır. Geometrik perspektifleri bilmeyen, mesafe şuurundan uzak Şark resmi, tek boyutlu ve iptidai bir şekilde kalmıştır. Peyami Safa'ya göre, ilim hayatı gibi Şark sanatlarının Rönesansı gerçekleştirilememesi bundan dolayıdır.

Ancak, bütün bunları gerçekleştirilebilmek için yaşadığımız zamandan beş asır geriye gitmeye ve Batı dünyasının yaşamış olduğu bütün tecrübelerin tekrarlamasına gerek yoktur; çünkü Batı kültür ve medeniyetini bütün bir düşünce sistemi ve hayat tarzıyla kabul eden ve uygulamaya koyan Kemalist inkılâp zaten bunu yapmıştır.

Peyami Safa'nın burada son derece haklı bir endişesiyle karşılaşıyoruz; bu endişe memlekette henüz apartmanlar, yollar, köprüler, geniş caddelerle başta Ankara olmak üzere modern şehirlerin inşasına başlandığı 30'lu yıllarda âdeta bir kehanet gibi bu yeni kurulacak şehirlerin ruhsuz kalabalıklar ve birer taş yığını binalardan ibaret olmasının korkusudur.

Yazar, kitabın sonlarına doğru Türk tarihi hakkında Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok rağbet gören, Milât'tan 2000 yıl önce Anadolu'ya gelen ve bir medeniyet kuran Hitit kavminin Turanî asıllı olduğu şeklindeki tarih tezi ile 30'lu yıllarda Cumhuriyet'in resmî görüşü durumundaki dilde tasfiyeciliğe de taraftar görünmektedir.

Peyami Safa'nın, kitabın netice kısmında ise tam anlamıyla bir Cumhuriyet ideologu olarak, hamasî bir üslûpla "Maden ve kereste medeniyetini yaratan" ve tarihte büyük devletler kuran Türk kavminin övünülecek bir geçmişi olduğunu belirttiikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk milletinin, düşünce prensipleri ve metodunu benimsediği Avrupa kafasının teşekkülünde de büyük bir emeği bulunduğunu, burada yine tekrarladığı görülür (s. 198).

* * *

Burada biraz da zaman sınırlaması dolayısıyla, eserin ana fikrini verebilecek temel meseleler ve nirengi noktalar üzerinde durmaya çalıştığım *Türk İnkılâbına Bakışlar*, benim de büyük ölçüde yararlandığım, aziz dostum ve arkadaşım, değerli yazar Beşir Ayvazoğlu'nun ilk baskısı 1998 yılında yapılan *Peyami* (Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı) adlı kitabında çok daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (s. 317-331). Bence, yazıldığı devir itibarıyla bu son derece önemli ve ilginç kitabı okuma zahmetine katlanamayanların hiç değilse Beşir Ayvazoğlu'nun kitabındaki ilgili bölümü okumalarını tavsiye ederim.

Kitapta yer alan bir kısım görüşler üzerinde yapmaya çalışacağım değerlendirmelere geçmeden önce şu hususu tekrar hatırlatmak isterim: *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Cumhuriyet'in ilânının on beşinci yılında önce *Cumhuriyet* gazetesinde¹ tefrika halinde yayımlanmış, aynı yıl muhtemelen Atatürk hayatta iken de kitap olarak basılmıştır.² Kitabın ikinci baskısı ise aradan yirmi yıl gibi uzun bir zaman geçtikten, Türkiye'de çok partili hayata geçildikten, hattâ Demokrat Parti iktidarının sonunun yaklaştığı 1959 yılında yapılır. Peyami Safa, kitabın ikinci baskısında nedense bazı bölümleri ve bir kısım paragrafları çıkarma ihtiyacı duymuştur.³ Peyami Safa'nın ölümünden sonra, Ötügen Yayınları tarafından başta romanları olmak üzere diğer eserleri defalarca basılırken, üstelik aranan bir sahaf kitabı olmasına rağmen, nedense ihmal edilmiş ve ikinci baskısından tam otuz bir yıl sonra, herhangi bir yorum ve değerlendirme yapılmadan, ancak 1990 yılında üçüncü baskısı gerçekleştirilmiştir.

* * *

1) Peyami Safa, inkılâplarla gerçekleştirilen değişimlerin sanki toplumun bütün kesimlerinde kabul gördüğü varsayımından hareket etmiş ve yapılanları halkın gözünde sempatik bir hale getirme gayreti içine girmiştir. Sanki inkılâplar kamuoyu denilen geniş kitle tarafından hiçbir tepki görmeden kabul edilmiştir. Halbuki bugün biz çok iyi biliyoruz ki, ne harf inkılâbı, ne kılık-kıyafet inkılâbı, ne de ezanın Türkçeleştirilmesi geniş kitleler tarafından hiçbir şekilde kabul edilmemiştir. O sırada başta Fuat Köprülü olmak üzere, harf inkılâbının Türk milletini kültürel bakımdan asırlarca geriye götüreceği

- 1 Eser önce *Cumhuriyet*'te 6 Ağustos-22 Eylül 1938 tarihleri arasında tefrika suretiyle yayımlanmıştır.
- 2 Eser, Cumhuriyet'in 15. yılı münasebetiyle Kanaat Kitabevi tarafından 1938 yılında Tarih Serisi'nin 1. kitabı olarak yayımlanır.
- 3 Beşir Ayvazoğlu'nun kitabında çıkarılan bölümler ve parçalar ek olarak verilmiştir (bk. *Peyami*, İstanbul 1998, s. 336-344).

görüşünde olanlar bulunduğu gibi, şapkaya veya Türkçe ezana direnenler de şu veya bu şekilde susturulmuştur. 1950 seçimlerinden sonra kahir bir ekseriyetle iktidara geçen Demokrat Parti'nin yaptığı ilk icraatlardan birinin ezanı tekrar aslına döndürmesinin acaba hiçbir anlamı yok mudur?

2) Peyami Safa, Cumhuriyet inkılâplarının yürürlüğe konulduğu sırada kurulan İstiklâl Mahkemeleri'ni, 150'liklerin yurt dışına çıkarılmasını, 1924'te Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesini; Türk milletinin "İstiklâl Marşı"nı kaleme alan Mehmed Âkif'in 1925'te yurdunu terk ederek Mısır'a gidişini; 1935'te *Kadro*'cuların tasfiyesini; radyoda klasik Türk musikisinin yasaklandığını bilmiyor muydu?

3) Beşir Ayvazoğlu, *Peyami* adlı çalışmasının konumuzla ilgili kısmın sonlarında "Peyami Mebus Olmak İstedi mi?" adıyla yeni bir bölüm yazmış ve burada Peyami Safa'nın o yıllarda yayımladığı yazılarında hemen her konuda Halk Partisi'nden hiç de farklı düşünmemiş olduğunu övünerek ifade ettiğini söyledikten sonra, CHP'ye sonuna kadar muhalif kalan Serbest Fırka kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun, oğlu Samet Ağaoğlu'na yazdığı 1 Ekim 1938 tarihli mektupta: "Peyami Safa iki seneden beri tedricî bir değişiklik içindedir. Nihayet son merhalesini buldu. Anlaşıyor ki mebusluğu kurmuş. Belki de hakkı vardır. Bu politika memlekette en kuvvetli adamları bile düşürebilir." cümlelerini nakletmek suretiyle durumu biraz daha açık seçik olarak kavramamıza yardımcı olmuştur. Ayrıca, onun 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa adayı olduğunu da hatırlarsak, 1938'deki hazırlığın hiç de anlamsız olmadığı daha iyi anlaşılır.

4) Yine Beşir Ayvazoğlu adı geçen çalışmasının ilgili bölümünde, Peyami Safa'nın kitabın ikinci baskısı için yirmi yıl beklemesini: "Acaba 1950'den sonra yaşadığı değişim dolayısıyla, 1938 yılında açıkladığı fikirlerin pek bilinmesini istemiyor muydu?" sorusuyla cevaplandırdıktan sonra; "Kitabın ikinci baskısında çıkardığı bölümlere bakılırsa, kitapta sadece bir Kemalist ve Halk Partisi ideologu olarak görünmekten rahatsızdı. Yaptığı değişiklikler, sırf bu izlenimi silmeye yönelik bir çaba olarak görünüyor." dedikten sonra ikinci baskıya yazdığı önsözdeki şu cümlelerin meseleyi yeterince açıkladığını belirtir: "O devre mahsus yazı disiplini, eserin Kemalizme, altı oka, tarih ve dil anlayışına ait son fasıllarında resmî teze uymak zoruyla muharririn düşünce hürriyetinden bazı kısıntılara katlanmasını zaruri kılıyordu. Fakat bu tahditler, kitabın tarih felsefesi bakımından ana düşüncesini hiçbir şekilde sakatlamış değildir." (s. 10).

5) Peyami Safa'nın özellikle İbn Sînâ, Farâbî ve Gazâlî konusunda yazdıkları, o sırada İzmirli İsmail Hakkı tarafından ciddi bir şekilde ve uzun uzadıya ele alınıp tenkit edilmiş ve Peyami Safa'nın, Gazâlî'nin söz konusu edilen

Tehâfütü'l-Felâsife'sini görmeden, doğrudan doğruya bazı müsteşriklerin görüşlerini olduğu gibi alıp takdim ettiğini ileri sürmüştür.⁴

6) Peyami Safa'nın, Orta Çağ'da İslâm düşüncesinin Batıyı etkilemesi, Hristiyanlığın İslâm düşüncesi üzerindeki etkisi, Gazâlî'de Hristiyanlık tesiri, İslâmiyetin Hristiyanlığın tekâmül etmiş şekli gibi kitabın temel meselelerinde sürekli olarak Goldziher, E. Renan, Miguel Asin Palacios, Sachau ve F. Nau gibi müsteşriklerin görüş ve yorumlarını esas alması da, bunların ne kadar sağlıklı olduğunu gösteren bir husustur.

7) Daha önce de belirttiğim gibi, kitap belli bir tez doğrultusunda kaleme alınmış olduğu için, yazar birtakım tarihî hakikatları da kendi görüşü doğrultusunda değiştirmiştir. Meselâ Müteferrika Matbaası, Peyami Safa'nın dediği gibi 1727'de Patrona İsyanı sırasında "*Kur'an* basılamaz diyerek softaların tahrikiyle Yeniçeri canavar ve zorbaları tarafından tahrip" edilmemiştir. O tarihte Müteferrika Matbaası'nda *Kur'ân-ı Kerîm* basılmadığı gibi, isyan sırasında matbaa da tahrip edilmemiştir (s. 36). Aynı şekilde tesettür meselesiyle taaddüd-i zevcât ve faiz konusunda söyledikleri de gerçeklerle pek uyuşmamaktadır (s. 43).

8) Peyami Safa'nın, 1936 yılında yayımladığı *Kültür Haftası* dergisinde "Düşünce planında Batı kültürünü irdeleyerek benimseme, edebiyatta memleketçi bir tavır, kültür ve medeniyet üzerine hümanist yaklaşımlar, pozitivismeye karşı olmamak ancak bir yandan da mistik düşünceyi savunmak, Batı kültür ve medeniyetinin erdemleri çerçevesinde evrensel olmak" gibi bir tavır sergilemesini; 1931 yılında yayımladığı *Fatih-Harbiye*'de Lozan sulhünden sonra asrîleşme zaruretinin memlekette bir ikilik meydana getirdiğini söylemesini ve romanda savunduğu tezi hatırlarsak, bütün bunların onun fikrî hayatında birer çelişki olduğu açıkça görülür. Peyami Safa'nın, gerek 1949'da yayımladığı *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, gerekse 1951'de yayımladığı *Yalnızız* romanlarıyla, bu kitabında en ağır eleştirileri yönelttiği mistisizme yönelmiş olduğunu da unutmamak gerekir.

9) Kitapta, Türk milliyetçiliğinin nevinde yegâne olduğunu belirten Peyami Safa, millî hareketin esası kabul ettiği yeni tarih ve dil tezi üzerinde de durur; dilde tasfiyeciliği hararetle savunur. Ancak 40'lı yıllarda "Felsefe Terimleri Komisyonu"nun çalışmalarına, gazetesindeki köşesindeki yazılarıyla hücum eder. 1946'da çok partili hayata geçiş sırasında Türk Dil Kurumu'na üye seçilen Peyami Safa, bu defa yeni dil anlayışını eleştiren eski dostu Mustafa

4 Beşir Ayvazoğlu da kitabının ilgili bölümünde bir notta, İbn Sînâ, Farâbî ve Gazâlî hakkında yazdıklarına İzmirli İsmail Hakkı'nın verdiği cevaplar üzerinde durur (bk. *Peyami*, s. 328, not 20, 21, 22). İzmirli İsmail Hakkı'nın yazısı için bk. İsmail Kara, "Peyami Safa'nın İslâm Feylesoflarına Haksız Hücumu", *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, C. II, İstanbul 1987, s. 120-131.

Şekip Tunç'a karşı çıkarken 1954'te Türk Dil Kurumu'ndan ayrılır ve bu sefer dilde özleştirmecilere çatar.⁵

10) Peyami Safa'nın buradaki görüşleri Hilmi Ziya Ülken tarafından ele alınıp tenkit edilmiş ve buradakilerle hayatının son yıllarındaki fikirleri arasındaki belirgin farklar üzerinde durulmuştur. Hilmi Ziya, kitapta çok orijinal bir görüş şeklinde ileri sürülen "siteleşme" konusunun da, daha önce Emin Âlî Çavlı tarafından ortaya atıldığını belirtmiştir.⁶

11) Peyami Safa, Cumhuriyet'ten sonra gerçekleştirilen inkılâplar konusunda daha önce kimsenin üzerinde durmadığından söz eder. Halbuki kendisinin de çok iyi bildiği Celâl Nuri'nin (İleri) 1924 yılında yayımlanan *Türk İnkılâbı* adlı eseri bu konuda kaleme alınmış çok önemli bir eserdir.

12) Peyami Safa'nın, fikrî muhtevalı ikinci kitabı, ölümünden sonra İsmail Dayı tarafından daha çok *Türk Düşüncesi* dergisinde yayımlanan yazılarından derlenerek hazırlanan *Doğu-Batı Sentezi*'dir (1963). Burada, ilk kitabındaki görüşlerinden bir ölçüde uzaklaşmış görünen Peyami Safa, artık idealizme karşı değildir. Daha önce mistisizme karşı çıkarken, burada dine ve mistisizme taraftar görünür. İlk eserinde Doğu realitesini bütünüyle reddederken burada onunla bir ölçüde de olsa barışır. Önceleri "inkılâbın eskiye hiçbir borcu olmadığı"ni söylerken, burada "İnkılâp bir tekâmül hamlesidir; her şey eskiden hazırlanmıştı." diyerek öncülük şerefini II. Meşrutiyet'e verir. İki kitabın özü ve muhtevası arasındaki bu esaslı farklar, Peyami Safa'nın son yıllarında mistisizme yönelmesinden ve zaman içinde olayların gelişmesi ile ilk kitabındaki görüşlerinden uzaklaşmasından ileri geldiği düşünülebilir.⁷

13) Son olarak şunu söylemek istiyorum: Peyami Safa eğer yaşasaydı ve 2000'li yılların Türkiye'sini görebilseydi; acaba bütün bu olup bitenler, örnek aldığımız Batı demokrasisinin bir cilvesi deyip geçer miydi, yoksa daha önce yazdıklarından pişmanlık mı duyardı?

Kaynaklar

Ayvazoğlu, Beşir (1998), *Peyami*, İstanbul.

Kara, İsmail (1987), *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, C.II, İstanbul.

Safa, Peyami (1963), *Doğu-Batı Sentezi* (Haz: İsmail Dayı), İstanbul.

Safa, Peyami (1938), *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul.

Söylemez, Orhan (1990), "Safa, Peyami", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul.

Ülken, Hilmi Ziya (1960), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya.

5 Orhan Söylemez, "Safa, Peyami", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1990, s. 403.

6 *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya 1966, s. 544-545.

7 Orhan Söylemez, "Safa, Peyami", s. 403-404.

